

Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. 9860

Title गद्यधारी टीका.

Author ५

Extent १० Age १

Subject न्याय वैशेषिकं

गदाधरीरीका

१४७७

१०

श्रीगणेशायनमः अवच्छेद्यं कारणत्वादिसामानाधिकरणं यथा तदात्मसमवेते छादिकं प्रति तदात्म
 समवेत्तज्ञानादेः कारणत्वे तदात्मत्वादेः कारणवत्त्वेरपि तदवच्छेदकत्वं तद्वत् ननु स्वरूपसंबंधरूपा
 वच्छेदकताया घटकीभूतसकलपदार्थसाधारण्यद्विशेषणे तत्संभवो भवत्येव प्रकृते तु न सा दीधिति
 कृन्मते लक्षणप्रविष्टा एवं च तन्मते उपाधिनेति तृतीयाया अनतिरिक्तवन्नित्यरूपा वच्छेदकत्वार्थक
 ३ तयोपाधौ तद्वाधोदुर्बोर इत्यत आहोपाधीति तथा च तृतीयाया उक्तार्थत्वेऽपि स्वघटकोपाधौ तद्वत्
 हारोमणिकृतांगौर्ल इति भावः यदि नीलधूमत्वादिवारकं स्वसमानाधिकरणतादृशधर्मांतरा घ
 टितत्वं निवेश्यते तदा दीधितौ न वेति स्वरूपसंबंधरूपा वच्छेदकत्वं नीलधूमत्वादिवद्वा सभत्वघटिते
 नोपगम्यते इति प्राचीनमतेन निविशते न व्येसदंगीकारान्न व्यमते निविशत इति नु केचित् रासभा
 दंधनादावित्युपादानवीजं दर्शयति उपाधीति उपाधिघटितसाधनावच्छेदकस्या वच्छेदकत्वमिति
 न मूलार्थः किंतु उपाधिघटितधर्मस्य तथात्वमिति सूचनाय न दुपादानमिति भावः सर्वत्रेति शीत
 पदस्य गुणि परत्वे प्रातिद्रव्यत्वजनान्यस्पर्शत्वयोरवच्छेदकत्वानुपपत्तिः स्नेहसमानाधिकरण
 (स्वबोधकशब्दबोधस्वरूपसंबंधरूपा वच्छेदकतारूपसाजासनिबंधनोगौर्वाहीकइति वत् = ६)

स्वतोऽवच्छेदकत्वं यतादशविशेषणतामवच्छिन्नावच्छेदकताकत्वं निःस्नेहं स्वर्शादित्यादौ शीतान्यत्ववात्स्यापरस्वतत्वं १

अतए.
१६

घटत्वादेर्जलसामानाधिकरण्यात् स्नेहाभावासमानाधिकरणजलत्वादेर्जलान्यस्पर्शसमानाधि
करणत्वात् विनाशुपाधिप्रवेशनमित्यत उपाधिपदस्य तद्वृत्तिपरतायाः स्वयमनुपाधितेत्यनेन न
स्य यथाश्रुतार्थपरतायाः तयोश्चुर्विकल्पः केवलेनेत्यनेनौ वच्छिद्यत इत्यस्य स्वतोऽवच्छेदकत्वपरता-चा
याश्चलाभान्नियमद्वयं तन्निराकरणं व्युत्पादयति एतेनेति युद्यपि अवच्छेदकविशेषणतानापन्नत्वं
स्वतत्वं तु च स्वनिरूपितमुख्यविशेष्यता व्यापकप्रकारिताकान्यत्वे तथापि च विशेषणतानप्रविष्टे
त्येतत्सत्त्वार्थमेव तदुपात्तौ उपाधिभिन्नस्येति अवच्छेदकविशेषणतयाऽवच्छेदकत्वं अवच्छेदक
घटकत्वं स्वाप्रकारकप्रतीत्यवृत्तिरवच्छेदकविषयिताकत्वं एतन्नियमे च न शीतत्वे व्यभिचारः त
स्योपाधिभिन्नत्वेपि विशेषणतयाऽनवच्छेदकत्वात् निःस्नेहमिति यद्यपि भ्रमवान्वहेरित्यादौ वा
आर्देधनप्रभवत्वे साध्यासमानाधिकरणतयानुपाधौ व्यभिचारः संभवति तथापि विशेषणताप ए
नैवेति पररणपक्षे तत्र व्यभिचारासंभवादिरमुक्तं प्रकृतेति सोपाधौ साधनतावच्छेदकस्य सा
(ध्यसंबंधितावच्छेदकत्वाभावबोधकत्वाभावात् विशेषणतापन्न एवोपाधिरवच्छेदक इत्यतो वि)

२ उक्तनियमयोः २

२ स्योपाधिभिन्नतया तद्वृत्तित्वेन च साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वाभावत्वाभेपि अत्र तत्स्य तदभावात्लाभात् विशेषणताना
नापन्न एवो वच्छेदक इत्यर्थपर्यवसानादाह उपाधिः स्वतः इति विशेषणतामवच्छेदकं व्यभिचारवारणाप्यस्वतः पदं २

१६

उपाध्वघटितधर्मेद्

(शेषणतानापन्नत्वविशिष्टं यदवच्छेदकत्वं तदभावो लभ्यते. तत्र विशेषणतानापन्नत्वेन नियमः)
(घटकमिष्येतत्सत्त्वनायस्य तद्व्युत्पत्तेः प्रकृते नि पूर्ववत्. वस्पादीति आदिना धर्मादिपदपरिग्रहः.
साध्यादीत्यादिना सद्धेत्यादिपरिग्रहः. पूर्वोक्तस्येति परिभाषिकानतिरिक्तवन्नित्यरूपताला
भायः. उपाध्वघटितधर्मे एव तदवच्छेदकत्वमिति तत्रोपाध्वघटितधर्मे तदवच्छेदकत्वस्य न
बोधः इत्येतत्त्वभाष्ये दीधितौ तात्पर्यमित्युक्तं. उरसरत्वं केचिदिति शब्दलभ्यः. तत्रोपाध्वघटितधर्मे तदवच्छेदकत्वस्य न

सा

अत्र सोपाधौ साधनतावच्छेदके साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वाभावः उपाधिघटितधर्मे तदवच्छेद
कत्वे चेति वाक्यार्थः. घटितपाधिघटितधर्मे एव तदवच्छेदकत्वमिति तत्रोपाधिघटितधर्मे तदव
च्छेदकत्वस्य न बोधः इत्येतत्त्वभाष्ये दीधितौ तात्पर्यमित्युक्तं. उरसरत्वं केचिदिति शब्दलभ्यः. न
नु अतएवेति मूलस्य सोपाधौ साधनतावच्छेदकस्यानवच्छेदकत्वादेवेति नार्थः. तथा सति उपा
धेस्तद्विशेषत्वेन नियमाभावात्. नापि साधनतावच्छेदकस्य नियमतोऽनवच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः. तस्या
प्रकृतत्वात् अत आह सोपाधाविति. उपाधिनेत्यनेनंतरं मणौ तादृशार्थिकं पूरणीयं अन्यथा प्रकृतं

दल

४ तत्रोपाधिघटितधर्मे तदवच्छेदकत्वांशपरिसागः. उपाध्वघटितधर्मे सनेन शुद्धसाधनतावच्छेदकपरिग्रहश्चे
त्येतत्त्वभाष्ये दीधितौ तात्पर्यमित्युक्तं. ४ तस्यानवच्छेदकत्वादेवेति नार्थः. तस्यानवच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः. तस्या
प्रकृतत्वात् अत आह सोपाधाविति. उपाधिनेत्यनेनंतरं मणौ तादृशार्थिकं पूरणीयं अन्यथा प्रकृतं

प्रसंबंधितावच्छेदकविद्

अतए

२०

20

तत्तानुपपत्तेः साधनतावच्छेदकतिरिक्तसाध्यसंबंधितावच्छेदकसामान्यस्य नोपाधित्वनियमः
 धूमवान्वनेरित्यादौ आर्द्धे धनोदेगुरुमतेऽनुपाधित्वादतो दीधितौ तद्विशेषस्त्युक्तं विशेषणत्वं साध्या
 भावविशिष्टसाधनवद्वृत्तित्वं स एवोपाधिरिति नियम उपपद्यते तत्र एवकारपरित्यागे सोपाधौ ता
 दृशसाध्यसंबंधितावच्छेदकस्यानियमेपियत्किंचिदुपाधौ तादृशविशेषत्वसंभवादुपपद्यमाना संगति
 रतः पूरयति नियमेनेत्यादिरिति साधनतेति सोपाधित्वस्य तादृशसाध्यसंबंधितावच्छेदककत्व
 व्यभिचारित्वे इत्यर्थः न तत्सत्त्वं तादृशसाध्यसंबंधितावच्छेदकाप्रसिद्धिः नियमोऽस एवेत्येवका
 रलभ्यः सोपाधौ साध्यसंबंधितावच्छेदकानियमे तदसत्त्वस्थलीयोपाधौ साध्यसंबंधितावच्छेदक
 त्वभंगादेवेतद्विशेषत्वनियमभंगो दीधिति तौ लभ्यते सचायुक्तः अवच्छेदकत्वेयोर्भेदादिनिशंक
 ने यद्यपीति एतद्वृषणस्य दुरुद्धरतया विशेषणत्वभंगादेवपितुनियमभंगः समर्थनीयः तत्र मूलो
 क्तैर्दण्डपरामर्शनीयस्य दीधितावसत्त्वात्स्वयंपूरयित्वा उपाधौ तादृशविशेषत्वमिति यद्यपि यत एव सोपा
 धौ साधनतावच्छेदकं नावच्छेदकमित्येव सम्यक्तथापिसोपाधौ साधनतावच्छेदकस्य व्याप्तिघटका
 माशङ्क्य साधनतावच्छेदकतिरिक्तमवच्छेदकं सोपाधौ निपतमिति न योजना किंतु अतिरिक्तं निपतमवच्छेदकमिसे
 व अतिरिक्तमेवावच्छेदकमिति दर्शयति ॥

४ तस्यानुपपत्तयः ४ १ उपपत्तयः भूतव्यभिचारः

साधनतावच्छेदकानि रिक्तमेवावच्छेदकमिति प्रागुक्ते

ना १

वच्छेदकत्वाभावस्यैव प्रक्रांतत्वात्तत्त्वाभावेन तदुपपत्तये न अतएवेति व्याख्यातुं न शक्यते ५ तः सर्वत्र सौपा
धावित्याद्युक्तं सौपाधिनिष्ठसाध्यसंबंधिताया अवच्छेदकत्वे साधनतावच्छेदकानि रिक्तत्वव्याप्यत्व
प्रदर्शनं चे साधनतावच्छेदकावन्नित्वरूपमिति तत्पर्यवसितार्थमाहुः साधनते नि यद्यपि व्याप्तिघट
कावच्छेदकताया एव प्रतिक्षेपः स्यात्तथैवोपक्रमात्तथापि साध्यव्यभिचारितावच्छेदकत्वमेव ता
दृशानवच्छेदकत्वं निर्वाहकमिति तदेव विवक्षित्वा तदुपपत्तये न तएवेत्यादिव्याख्यातं निर्वक्ष्य
माणेति तत्र साध्याभावविशिष्टसाधनाप्रसिद्धेरिति भावः अग्निप्रायादिति वस्तुतस्तु साध्यव्यभि
चारितावच्छेदकस्य व्याप्तिघटकावच्छेदकताप्रतिक्षेपः सौपाधाविनिग्रथलभ्यः एवं वा तएवेत्यस्य
सौपाधौ अनवच्छेदकस्य साध्यव्यभिचारितावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थ एव प्रदर्शनीय इति सारं निःस्नेहं
स्य प्रादित्यादौ शीतस्पर्शन्यस्पर्शत्वस्योपाधेराश्रयतासंबंधेन साधुनवन्नित्वादाह प्रायश इति आ ६ प
श्रयतासंबंधेनेति उपाधिताघटकसंबंधेनेत्यर्थः तत्समानाधिकरणत्वे सन्नितत्समानाधिकरण
भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं नूनवन्नित्वं तद्वन्नित्वमनूनवन्नित्वं सामानाधिकरणघटितं बोध्यं

व

रस्यव्यभिचारितावच्छेदकत्वार्थः १

=हेतुनिष्ठसाध्याधिनिरूपितयोः=१

व्याप्यदिशितदप्रवेशे २

अतए
२९

२/

पि

यत्रयत्रेति. निरूपकतासंबंधेनैसामानाधिकरणयोरेव व्याप्तिः निरूपकताया इत्यनियामकसं
बंधनया व्यापकत्वाद्यटकत्वादाहेतावतेति. व्याप्तेति व्यापकदिशि साधनप्रवेशे श्यामो मित्रातनय
त्वादित्यादौ साकपाकजत्वेऽव्याप्तिरिति तन्प्रवेशः. उपाधिसामानाधिकरणनिरूपकाधिकरणता
या व्यापकतया तत्रांतत्प्रवेशो व्यर्थ इत्यर्थः. उपाध्यधिकरणतानिवेशेनैवोपपत्तौ तादृशाधिकरण
त्वतात्वेनापिन निवेशः कृतः. द्रव्यसत्त्वादित्यादौ विशिष्टाधिकरणताद्यटितव्यापकताया एवोपादा
नाददोषादुभयेति. न वेतीति. अन्यथा द्रव्यत्वविशिष्टसत्तावतिगणनादौ स्पर्शवत्त्वाभावेनाव्याप्तेः
मूलेतत्रेति पक्षः प्रवेशितः. तदर्थो यदि साधनमात्रं. तदा तत्र साध्याभावविशिष्टसाधनाद्यावर्तकवि
रहइतिसाध्यविशिष्टेत्युक्तं सदेतौ साध्यव्यापके व्यावर्तकत्वसत्त्वादन्यव्याप्तिरतः साध्याभावविशिष्ट
साधनादिति दूरितं. उपाधेः प्रायशः साधनावृत्तितयाऽश्रयतासंबंधेन व्यावर्तित्वासंभवात्सामा
नाधिकरणेनेति. भेदानुमित्युपधायकत्वोक्तौ तदनुमित्यनुपधानस्थलेऽव्याप्तेराह व्यावर्तकत्व
मिति. ननु साध्याभावविशिष्टसाधनभेदव्याप्यपक्षवृत्तिसामानाधिकरणप्रतियोगित्वमर्थः. तत्र च

२ यत्किंचिदितिसाधनवद्विशेषणं तेन साधनवृत्तित्वसामान्याभावनिवेशे साधनसामानाधिकरण्यादेधतत्तद्वदनादेर्नोपाधितानुपपत्तिः ॥ २

२९

साध्यविशिष्टसाध्यरूपपक्षवन्नित्वाप्रवेशोद्भवंसत्त्वादित्यादौ जानित्वादावतिव्याप्तिः तत्सामानाधि
 करणस्य द्वयत्वाभावविशिष्टसत्ताभेदव्याप्यत्वात् एवं द्वयं द्वयत्वगुणत्वान्यतरस्मादित्यादौ कर्मत्वा
 दावपि अत आह साध्येति साध्येतिसाध्यविशिष्टसाधनव्यापकत्वाभावेनैवेत्यर्थः उन्नरकल्पे साध
 नतावच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्वपूर्वदलेलाभार्थं तत्सार्थकी करिष्यते एतत्कावेतुद्भवंसत इत्यादौ
 साध्यविशिष्टहेतुव्यापकस्य हेतुतावच्छेदकसत्त्वस्य प्रकारान्तरेणैव वारणतद्वैयर्थ्यमित्याहैत्यं
 चेत्यादिना विरुद्धेति समवायेन दधिमतिपरमाणौ दधित्वं नास्ति सांकर्यभयात् तत्र साधनतावच्छे
 दकमिन्नत्वाभावादव्याप्तिः निर्वक्ष्यमाणेति साध्याभावविशिष्टसाधनाधिकरणता कत्वरूपेत्यर्थः
 साधनेति साध्यसंबंधितानवच्छेदकसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नसाधननिष्ठसाध्यसंबंधितावच्छेदक
 त्वमर्थः साध्यसंबंधितानवच्छेदकप्रकृतसाधनतावच्छेदकविशिष्टप्रकृतसाधननिष्ठसाध्यसंबंधि
 तावच्छेदकत्वमेवकारव्यवच्छेद्यं शक्यते वक्तुमिति वस्तुतः साधनतावच्छेदकावच्छिन्नायास्तदृशव
 न्निताया एव निवेशात्परिष्कारोपि संभवतीति बोध्यं साधनतावच्छेदकसंबंधनिवेशप्रयोजनं च व

३ साधननिष्ठसाध्यसंबंधितायां साधनतावच्छेदकानवच्छेद्यत्वमेवकारव्यवच्छेद्यमेवत्वसामानाधिकरणेन गगनादेः स्वरूपसंब
 धरूपानवच्छेदकत्वं बोध्यं ३

यद्यपियथाश्रुतेयत्साध्याभाववतिनवर्ततेइत्येतावन्मात्रोक्तौइवंप्रकर्मान्यत्वेसतिसत्त्वादिसादौगुणान्यत्वेऽव्याप्तिरतःसाधन
वत्तमुपातंतथापि७

अतए
२२

२२

हिमानूधमादित्यादौसाध्यव्यापकेऽतिव्याप्तिवारणं अन्यथाकालिकादिनासाधनवत्साध्याभावा
धिकरणप्रसिद्धिः०सार्थव्यापेति पूर्वोक्तविशेषणलोपादानेनतएवसाध्यसामान्यादिवारणतसाध
नतावच्छेदकेऽनवच्छेदकत्वंव्यर्थंस्यात्०श्रुतःप्रथमदलघटकस्वविशिष्टाधिकरणसाध्याभावाधि
करणप्रसिद्ध्यातद्वारणोनिःस्नेहंस्पर्शादित्यादौस्वविशिष्टाधिकरणसाध्याभाववत्कंयत्स्पर्शत्वं
तद्विशिष्टंयत्स्नेहवद्भेदविशिष्टंशीतस्पर्शान्यत्वेतद्व्यापकत्वसत्त्वादतिव्याप्तेर्वारणयसाध्या
भाववदवतिस्वविशिष्टप्रकृतसाधनाधिकरणताकत्वरूपस्यान्यादृशविशेषणत्वस्यैवनिवेश
इतिभावः०लाघवायेति०साध्याभावाधिकरणसाधनाधिकरणत्वनिवेशोयत्सामानाधिकरण्यं
पक्षदोषं व्यर्थं०तादृशवन्तित्वस्यैवसम्यक्तात्०साधननिष्ठसाध्यसंबंधितायांसाधनतावच्छेदकानव
च्छेद्यत्वानिवेशोपपक्षेतेश्च०हीधितौतादृशसामान्याद्भावर्तकं०तादृशसामान्यभेदव्याप्यं०इ
मंसत्त्वादित्यादौगुणयन्यावविशिष्टसत्तायाःसाध्याभाववत्प्रकृतसाधनाधिकरणवन्तित्वा
संभवात्०सामान्यस्येतिपक्षधर्मतालाभाय०भेदानुमितियोग्यत्वस्यपक्षधर्मतागर्भत्वादेवं
तादृशभेदव्याप्यंतादृशसामान्यनिवृत्तिरिहाधिसर्वपरिष्करोतिसाध्याभाववदिति३

५ कृतविशेषविशेषणभावव्यसनेन पूर्वकल्याङ्गेदसिद्धिः । पूर्वोत्तरदीधिस ५

चदलयोर्वैशिष्ट्यघटकाधेयतानिवेशं परित्यज्यपरिष्करीति साध्याभाववदिति विशेष्य
विशेषणभावभेदादेव पूर्वकल्याङ्गेदमनु पूर्वकल्येयथासाध्यविशिष्टसाधनव्यापकत्वं
वदलार्थः साध्याभावविशिष्टसाधनवदवृत्तित्वमुत्तरदलार्थस्तथैवात्रापीतिकथं तद्देदलाभः त
मैवं साधनाभिमतविशेषणसंघेन तत्र साध्यसंबन्धोवच्छिद्यते स एवोपाधि विनियोजनास्वीकारा
त् अग्रिमप्रकारोत्तरोधादाहतादृशेति तद्यावृत्तिः प्रथमदलेन शीतान्यत्वादेर्द्वितीयदलेन घ
टत्वादेर्व्युदासः स्वमत्तेशीतस्पर्शान्यत्वादिसाधारणवच्छेदकत्वोक्तेः सार्वभौमानां विशेषणपर
वैयर्थ्यमतआह विशेषणपदेति स्वरूपेति धर्मवान्वहेरित्यादौ लघुनिर्वाहधनजन्यवन्तित्व
एव तत्तनुतादृशवन्तिसामानाधिकरण्येति हेतुनिष्ठेति प्रत्यक्ष उद्भूतरूपादित्यादौ उद्भूत
रूपादिनिष्ठ प्रत्यक्षत्वादिसामानाधिकरण्यस्योद्भूतरूपादिनिष्ठमहत्वादिसामानाधिकरण्यम
न्यूनानतिरिक्तवृत्तीति न कश्चिदोषः हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्ठत्वार्थकमिति न च इदं जन्य
त्वे सति सत्त्वादित्यादौ विशिष्टसत्तानतिरिक्ततामतेन दोषवारणं तदतिरिक्ततामते विवक्षावै

२तुनयुक्तं। यमिचरिणितादृशसामानाधिकरणप्रतिदे। २

अतए
२३

२३

नतिरिक्तवति

यर्थमितिवाच्यं शुद्धसमानिष्ठाधेयतातोविशिष्टसत्तानिष्ठाधेयतायामिन्नत्वात् अन्यथाहेतु
तावच्छेदकावच्छिन्नत्वमस्यत्वात् तयासत्यप्यग्रिमसाधनतावच्छेदकानवच्छिन्नत्वस्यसाध्य
संवंधितायामुपपत्तेः स्वविशिष्टाधिकरणसाध्याभाववत्कहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वसाध्यसंव
धितायांमुपाधिसंवंधितायांतुहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमात्रमितिनिर्गलितार्थः तादृशेति तथा
चहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यसामानाधिकरणव्यापकसामानाधिकरणप्रतियोगित्वेसतिसा
ध्यसामानाधिकरणव्यापकहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरणप्रतियोगित्वमर्थः हेतुता
वच्छेदकावच्छिन्नस्वव्यापकयत्साध्यसामानाधिकरणहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नतद्वापकसामाना
धिकरणप्रतियोगित्वमर्थः एतन्मतेउपष्टभासंगतिर्नास्ति० अनतिरिक्तवन्नित्वरूपावच्छेदकत्व
स्यव्याप्त्युपाधिनियमघटकत्वात् उदक्षरत्वादित्यादिनास्वातंत्र्येणविशेषपदार्थनिवेशपरिश्र
हः सामानाधिकरण्याव्याप्यवन्नितादूषणस्यप्रागुक्तत्वात्तदनभिधानं एकव्यक्तीति एतद्वदभि
नंदघटत्वादित्यादौ यद्यपिविशेषणत्वविशिष्टसाध्यसंवंधितावच्छेदकएवोपाधिरिति नियमे

हेतुनिष्ठेसर्थः

२३

अतए
२४

24

स

वत्वादौ उपाधौ साधने साध्यसंबंधाभावेन अव्याख्यातेषां लक्षणशुद्धिः स्यादित्याविकृतं सपक्षविष
 सवृत्तिरूपप्रक्रांतव्यभिचारस्योत्पत्तेरपि व्यापके व्यर्थः विशेषणताया अदोषात् तत्परित्यागानौ
 चित्यं अत आशयं पूरयति सपक्षेति शंका तात्पर्यरिहारयोरसंगतिवारणाय तदित्यादिव्यभिचा
 रेत्यादिचपूरणं एवं चेति दीधित्यनुसारेण मूलव्याख्येति योजना व्यभिचारेचावश्यमुपाधिरि
 ति प्रवादेन व्यभिचारस्योपाधिव्याप्यत्वं प्रदर्शयते तत्फलं च व्यभिचारेणोपाध्यनुमानं व्यभिचारो
 न्नयनं चेदुपाधिफले तदोपाध्यनुमित्यर्थमपेक्षिता व्यभिचारशोनादेव गामकतासंभवादुपाध्य
 नुमानवैयर्थ्यस्यादिति भावः त्यतो विरोधभंजनस्योपाधिफलत्वभावश्यकमिति भावः साध्येति
 निःसाध्यसामानाधिकरण्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगिसामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेद
 कत्वस्येत्यर्थः स्फटिके इति स्फटिकविशेष्यकलोहिताभेदारोपजनकं जपाकुसुममित्यर्थः वह्नि
 त्वेति वह्नित्वविशेष्यकधूमव्याप्यभेदारोपजनक आर्द्धधनजन्यवह्निरित्यर्थः वह्निवित्यत्रो
 त्तं यत्संबन्धिनो यस्य अन्यत्र न हि ने स्वभिनेति अथ वह्निमानूधमादित्यादौ धूमे वह्निव्याप्यत

उ

२४

तथा च वह्नौ व्याप्ये आर्द्धधनजनवह्निरुपाधिरित्यादौ वह्निविशेष्यकः शुद्धवह्नित्वसंबंधावच्छिन्नस्वनिष्ठसाध्यसंबन्धि
 तावच्छेदकधर्मप्रकारताको आरोपः तन्न जनक आर्द्धधनजनवह्निरिति बोधः अत्र वह्नित्वरूपसंबन्धस्य तादृशधर्मो
 प्रति यो गिकतया आप्तत्वं निर्वाहः १

द्वहिरुपाधिरितिव्यवहारप्रसंगः न द्वह्निनिष्ठव्याप्तेर्धर्मत्वसंबंधेन धूमेऽप्यारोपसंभवात् न च
 रूढ्यर्थाभावान्न दोषः एवमपि वन्हिसामग्रीमान् धूमादित्यादौ वन्हेरित्यादौ दोषात्साधनाव्यापक
 त्वेडुरुढ्यभावादिति चेन्न व्यभिचारितावच्छेदकरूपस्यैव संसर्गलोपगमात् स्वभिन्नलोपादा
 नं चैतदर्थमेव साध्यसंबंधितावच्छेदकस्यारोपो तदनवच्छेदकस्यैव संबधत्वात् इति अर्थतः
 इति योयदभिन्नः सतुन्निरूपितप्रकारितानिरूपक इति व्याप्तेरित्यर्थः आक्षेपोऽनुमितिः समी
 पवतीति योयदभिन्नः सतद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नप्रकारितानिरूपकप्रकारितानिरूपितविशेष्य
 तावदभिन्न इति व्याप्तेः सिंदूराद्युपाधिस्थले च जपादिजन्यभ्रमस्येतत् स्फटिकविशेष्यकत्वावच्छि
 न्नाशुक्तत्वप्रकारिताशून्यत्वेनादोषात् यदि च सिंदूराद्युपाधिवशादिवकालांतरे पुरुषांतरे वा
 तद्यत्तौ जपाद्युपाधिनापिशुक्तत्वाभावभ्रमस्तदा एतत्पुरुषस्येदानीं सिंदूरः उपाधिरितिव्यवहा
 रे तत्कालीनत्वादेरपि भानं भवतीति दिक्पदं स्फटिकादीति स्फटिकादिविशेष्यकत्वावच्छिन्नप्र
 कारितानिरूपकेत्यर्थः अथ स्फटिकादौ लौहित्यारोपदशायां शोक्त्वादेः साक्षात्कारो दुर्वारः

सतदभि
 नूयत

अतएव संयुक्तसमवायसत्त्वादिति चेन्न. सामानाधिकरण्यमविलक्षणरूपत्वोभयसंबंधेनोपाधिसान्निध्य
 २५
 २५
 तेषां प्रत्यक्षप्रसंगः स्वसामानाधिकरण्यं च सान्निध्यावच्छेदकावच्छिन्नचक्रुः संयोगवत्समवे
 तत्वं. एवं चे विजातीयसान्निध्यघटितनिरुक्तसामानाधिकरण्यस्यैव प्रतिबंधकत्वं. तत्र सान्नि
 ध्यवत्समः संयोगो विशेषणतया निवेश्यो यत्र सान्निध्यमिह जपाद्युपाधिवृत्तिलौहित्यप्रकारकचाक्ष
 षभ्रमवत्वं मितितन्त्रैवाशुषोत्पन्निकालेशोक्त्यादिप्रत्यक्षवारणाय कार्यकालवर्तितया प्रतिबंधकता
 स्वीकाराधत्ते. इव्यसमवेतवृत्तिलौकिकविषयता प्रतिबध्यतावच्छेदकसंबंधः. ननु स्फटिकरूपवृत्तिः
 तथा समिजपासां सान्निध्याभावदृशायां स्फटिकवृत्तिभूतलसंयोगादेरुक्तसंबंधेन चाक्षरप्रसंगान्.
 (जपासान्निध्यदृशायां स्फटिकेरूपेतरविषयतासंबंधेन चाक्षरपापाताच्च न च स्फटिकरूपे लौकि)
 (कविषयतासंबंधेन चाक्षरप्रतितादात्म्यसंबंधेन विषयस्य हेतुत्वं. स्फटिकेरूपेतरवृत्तिविषय)
 (तासंबंधेन चाक्षरप्रतितथैव तस्य प्रतिबंधकत्वं चेति वाच्यं. गौरवान्. एवं स्फटिकेतया सान्निध्य)

एवं स्फटिके जपासान्निध्यदशायां शुक्लतत्त्वाप्यवैजात्ययोः प्रत्यक्षवारणाय शुक्लाभ्या समवेतजाति
 प्रत्यक्षं प्रतिजपासान्निध्यविशिष्टस्फटिकत्वाभावविशिष्टचक्षुः संयोगविशिष्टसमवेतसमवेतत्वं दा
 निवर्षः। न च शुक्लपटादौ तादृशाभावो व्याप्यवृत्तिः स्फटिके त्वव्याप्यवृत्तिरितिकथमेतदिति वाच्यं
 अवच्छेदकतासंबन्धेन तादृशाभावाभावान्योद्देशादिः अवच्छेद्यतासंबन्धेन तदभावस्यावाच्य
 त्वात्। जपासान्निध्यं वा स्वसमानाधिकरणसमवेतत्वं संबन्धेन प्रतिबंधकं। यत्ने कस्मिन् स्फटिके जपासा
 निध्ये तदसन्निहितस्फटिकरूपे शुक्लत्वाद्यप्रत्यक्षप्रसंगे तन्न शुक्लादिरूपव्यक्तिभानं विना जा इति
 तिभानाभावेन तादृशजातिवृत्तिरौक्तिकविषयतानिरूपितविषयतासंबन्धेन चाक्षुषं प्रतिस्वसा
 मानाधिकरणसंबन्धेन तस्य प्रतिबंधकत्वे। पणमेन रूपत्वादिजातेरैक्येऽप्यक्षतेः। यदि च तपास
 निहितस्फटिकादौ रूपं गृह्यत एव ननु तत्तत् शुक्लत्वादिकमिति मतं तदा रूपप्रत्यक्षवारकप्रतिबंध
 धकत्वेन कल्पनीयमिति विशेषः एवं च विशेषसामग्र्यभावाच्छुक्लत्वादेर्विशेषचाक्षुषवारणोपि
 जपासनिहितस्फटिकमात्रसन्निकर्षदशायां सामान्यसामग्रीवशाच्छुक्लत्वादेः प्रत्यक्षवारणाय

अतए
ग. ४.

२६

26

1

समवेतः

इव्यसमवेतवृत्तिरौक्तिकविषयताशालिचाक्षुषंप्रतिज्ञपासान्निध्याभाववत्स्फुटकघटिकैतसन्नि
कर्षएवहेतुःरूपवृत्तिचाक्षुषंप्रत्येवज्ञपासान्निध्यस्यप्रतिबंधकतामलेपिजातिप्रत्यक्षस्यदुर्वा
तयातथासन्निकर्षहेतुतायाआवश्यकत्वात्। ज्ञपासान्निध्यरहितस्फुटिकादिघटितसन्नि
कर्षेणतस्यनिहितस्फुटिकशुक्लेशुक्लत्वतद्वैजात्योःप्रत्यक्षवारणायोक्तरीत्याज्ञपासान्नि
ध्यंप्रतिबंधकमिति संक्षेपः। लक्षणाजिज्ञासामात्रभावाल्लक्षणंत्वितिमूलं दीधिति कृतान्यथा
व्याख्यातमवतारयति उपाधिपदस्येति। उक्तरूपेव्यापकत्वेमूलेअप्रयोजकेतिअप्रयो
जकत्वसाध्यव्यापकव्यभिचारित्वयोर्व्यभिचारोन्नायकतयोपाधित्वव्यवहारापत्तेरित्य
र्थः॥ अप्रयोजकत्वमनुकूलराहित्यं॥ ॥

हेरव०
२६

दृश्योऽशुक्लत्वतश्चाप्यवैजात्ययोऽत्रलसवारण्यशुक्लान्यासमवेतजातिप्रत्यक्षं प्रतिजयासान्नि-
 ध्यविशिष्टस्फटिकत्वाभावाविशिष्टवस्तुः संयोगविशिष्टसमवेतसमवेतत्वं सन्निकर्षः न च शुक्ल-
 पददौतादृशाभावो व्याप्यवृत्तिः स्फटिकेत्वव्याप्यवृत्तिरितिकथमेतदिति वाच्यं अवच्छेदकतासंबंधे-
 न तादृशाभावाभाववान्यः देशादिः अवच्छेद्यतासंबंधेन तदभावस्य वाच्यत्वात् न यासान्निध्यं वा स्व-
 समानाधिकरणसमवेतत्वसंबंधेन प्रतिबंधकं यत्त्वेकस्फटिके तयासांनिध्येऽपि तदसन्निहितस्फ-
 टिकरूपेशुक्लत्वाद्यप्रत्यक्षप्रसंग इति तन्न शुक्लादिरूपव्यक्तिं भानं विना जातिभानाभावेन तादृश-
 जातिवृत्तिलौकिकविषयतानिरूपितविषयतासंबंधेन चाश्रयप्रतिचस्वसमानाधिकरणसंब-
 धेन तस्य प्रतिबंधकतोपगमेन रूपत्वादिजातेरेकोप्यसतेः अभावप्रतियोगिविशेषणसत्त्वस्य
 विशिष्टाभावाप्रयोजकतया जयासान्निध्यदृशायां सन्निकर्षरूपकारणभावासंभवाच्च यदि च ज-
 यादिसन्निहितस्फटिकादौ रूपंगद्यत एव तदुक्तजातिस्तु शुक्लत्वादिर्नैति मत्तं तदा उक्तेरीत्या जयासा-
 निध्यमेव प्रतिबंधकं स्वीकार्यं नतुरूपप्रत्यक्षवारकप्रतिबंधकत्वांतरमपि न चैवमपि विशेषसा-

अतए

२६

26
II

मग्नभावादिशेषप्रवाक्ष्यमास्तुषसामान्यापत्तिस्तुस्फटिकादिरूपेणुर्वारेवद्रव्यसमवेतसमवेतव
त्रिलौकिकविषयतासंबंधेनवाक्ष्यंहेतोश्चक्षुःसंयुक्तसमवेतसमवायस्यसत्त्वादितिवाच्यं शुलान्यस
मवेतत्वसंबंधेनरूपस्यकारणतयाविशेषसामग्रीविरहादेवादोषात् जपासान्निध्यरहितस्फटिकां
तरादिघटितसन्निकर्षेणतत्संनिहितस्फटिकरूपेशुक्त्वतद्वैजात्ययोः प्रत्यक्षवारणयउक्तप्रतिबंध
धकस्वीकारः नन्वत्रकिंसन्निकर्षकल्पनेन निर्विकल्पकीयजातिविषयतानिरूपितव्यक्तिविषय
तायाअपिजपासान्निध्यरूपप्रतिबंधकवशादेवनिराससंभवादितिवाच्यं निर्विकल्पकीयजाति
व्यक्तिविषयतयोः परस्परनिरूप्यनिरूपकभावानुपगमात् किंतुतदायैकविषयतैवोपगम्यतेला
घवात् नचैवंतद्वतितदनुभवस्तुप्रमेतिलक्षणोएतच्चनिर्विकल्पकसाधारणमिथ्याविरोधइति
वाच्यं तत्रनिर्विकल्पकशब्दस्यतदप्रकारकज्ञानपरत्वात् तादृशंचतद्विशेष्यकंतत्संसर्गकंच
तद्वन्निरूपिततन्निष्ठविषयताप्रतियोगित्वस्यवाच्यत्वात् एथकसन्निकर्षकल्पनागौरवभमे
नतत्रनिरूप्यनिरूपकभावोपगमेपिजपासंनिहितस्फटिकमात्रसन्निकर्षदशायांसामान्यसा

मयीवलाशुक्लत्वादौद्रव्यसमवेतसमवेतवृत्तिलौकिकविषयतासंवंधेनवास्तववारण्यताद
 शसन्निकर्षहेतुतायाआवश्यकत्वाच्चरूपवृत्तिवास्तवप्रत्येवजयासान्निध्यस्यप्रतिबंधकतया
 जातिप्रत्यक्षस्यदुर्वीरत्वादितिसंक्षेपः लक्षणजिज्ञासायाअभावालक्षणत्वितिमूलं दीधितिकता
 न्यथाव्याख्यातमवतारयतिउपाधिपदस्येति॥

आत्मा
२७

श्रीक
७५६